

DE SOCIOGRAFIE, HAAR ONTWIKKELING EN HAAR BETEKENIS

OPENBARE LES

GEGEVEN BIJ DE AANVANG ZIJNER
COLLEGES EN DE OPENING VAN HET
SOCIOLOGISCH INSTITUUT GEVESTIGD
AAN DE RIJKSUNIVERSITEIT TE
GRONINGEN OP 18 OCTOBER 1938

DOOR

DR. E. W. HOFSTEE

PRIVAAT-DOCENT VOOR DE SOCIOGRAFIE
AAN DE RIJKSUNIVERSITEIT TE GRONINGEN

BIJ J. B. WOLTERS' UITGEVERS-MAATSCHAPPIJ N.V.
GRONINGEN — BATAVIA — 1938

Dames en Heren,

Nu het mij ten deel valt, om als eerste aan deze universiteit onderwijs te mogen geven in de sociografie, ligt het voor de hand, dat ik er prijs op stel, mijn werkzaamheden aan te vangen met het geven van een overzicht van de ontwikkeling, de doelstelling en de betekenis van deze wetenschap.

De sociografie als zelfstandige wetenschap, in de vorm, waarin zij zich in Nederland heeft ontwikkeld, heeft nog slechts een korte geschiedenis; haar ontstaan en haar oorsprong zijn dus gemakkelijker dan die van vele andere wetenschappen na te speuren.

Iedere wetenschap heeft twee bestaansgronden, een persoonlijk en een maatschappelijke. In de eerste plaats moeten er personen zijn, die zich er toe aangetrokken voelen om in de betreffende wetenschap te werken. Dit is echter niet voldoende; hun werk is tot onvruchtbaarheid gedoemd, als het geen weerklank vindt in de samenleving, als het niet in een bepaalde behoefte voorziet, zij het in een behoefte van zuiver geestelijke aard, zij het in een behoefte van practische aard.

Hetzelfde geldt ook voor het ontstaan van een nieuwe wetenschap. Er moet iemand zijn, die uit de veelheid der verschijnselen een bepaald gebied, een bepaald complex van verschijnselen afperkt en de speciale methoden aangeeft, welke voor het onderzoek van deze verschijnselen in het bijzonder geëigend zijn. Blijken de aldus geformuleerde grondslagen de toets der kritiek te kunnen doorstaan, dus theoretisch juist te zijn, dan is hierdoor echter nog geen nieuwe wetenschap ontstaan. Hiervan valt eerst te spreken als aan de afzonderlijke studie van deze verschijnselengroep een maatschappelijke behoefte blijkt te bestaan. Natuurlijk betekent dit niet, dat een beoefenaar van de betreffende wetenschap bij ieder onderzoek,

dat hij onderneemt, als het ware met de vinger moet kunnen aanwijzen in welke behoefte hij voorziet. De wetenschap als geheel zal echter tot resultaten moeten leiden, welke voor de maatschappij een geestelijke of praktische waarde betekenen.

Bij pogingen tot stichting van nieuwe wetenschappen, welke resultaat hadden, was in de regel de maatschappelijke reeds tegelijk met de persoonlijke factor aanwezig, ja de eerste ging veelal aan de laatste vooraf.

Het gevoel, bewust of onbewust, dat binnen het kader van de bestaande wetenschappen de bestudering van een bepaalde groep van verschijnselen niet of onvoldoende tot haar recht kwam, was meestal al aanwezig vóór de beginselen van de nieuwe wetenschap naar voren werden gebracht. Ook in dit opzicht is de taak van de grote persoonlijkheid niet het scheppen uit het niet, doch het op de juiste wijze aaneenbinden en richten van aanwezige gevoelens en strevingen. Door dit te erkennen doet men geen afbreuk aan de betekenis van de grote persoonlijkheid, i. c. aan die van den stichter van een nieuwe wetenschap. Groot is niet hij, die slechts aan eigen gedachten voortspint en deze aan anderen tracht op te dringen, doch hij, die de door anderen gesponnen draden weet op te nemen en deze tot een sterk geheel weet te verenigen.

Ik zou met U nu eerst in het kort de persoonlijke kant van het ontstaan van de sociografie willen bespreken, dus nagaan, hoe voor het eerst de formulering van haar grondslagen tot stand kwam. Daarna zou ik de vraag willen stellen: 1°. of deze grondslagen juist zijn; 2°. of de sociografie berust op een stevig maatschappelijk fundament.

Neemt men het ontstaan van de sociografie van de persoonlijke kant in beschouwing, dan dient de volle aandacht te vallen op het werk van S. R. Steinmetz. Valt het in het algemeen moeilijk om ook maar één hoofdstuk van de geschiedenis der sociale wetenschappen in Nederland te schrijven, zonder een grote plaats in te ruimen aan zijn werkzaamheid, voor de sociografie geldt dit in het bijzonder. Zij dankt hem niet alleen, zoals b.v. de ethnologie en de sociologie, een belangrijk deel van haar ontwikkeling in ons land; zowel de eerste formulering van haar beginselen als haar erkenning als

zelfstandige wetenschap waren zijn werk. De geschiedenis van het ontstaan van de sociografie — nog eens, van de persoonlijke kant bekeken — is dan ook voor een belangrijk gedeelte een stuk geschiedenis van Steinmetz' wetenschappelijk leven.

Er zijn drie elementen aan te wijzen in Steinmetz' wetenschappelijk leven, die, in het bijzonder, hem tenslotte maakten tot de grondlegger van de sociografie, nl. zijn persoonlijke aard, zijn wetenschappelijke instelling en tenslotte, als min of meer toevallige factor, zijn benoeming tot hoogleraar in de aardrijkskunde van de mens aan de universiteit van Amsterdam.

Wat zijn persoonlijke aard betreft, Steinmetz kenmerkte zich van jongs af door een intensieve belangstelling en een grote liefde voor de mens. Zijn liefde ging uit naar alle delen van de bevolking; het begrip „stand” heeft voor hem nooit enige betekenis gehad. Zijn belangstelling richtte zich op de concrete, levende mens, op de mens in zijn volle verscheidenheid, op de mens, zoals hij werkelijk is. Zijn verlangen ging er niet naar uit om de mens te systematiseren, te schematiseren en te idealiseren; hij wilde de mens kennen in zijn duizendvoudige veelzijdigheid en in al zijn hoogten en diepten. „Ik zie”, zo schreef hij eens, „de menschenmillioenen niet als een klasje, dat examen moet doen en gaat zakken. Mijn heele streven is de menschen te zien, zooals zij zich voordoen en zooals zij zich zelf niet eens kennen”²).

Deze belangstelling voor de mens, het streven om hem te leren kennen, zoals hij werkelijk is, heeft Steinmetz' gehele leven beheerst. Samen met zijn aangeboren neiging tot wetenschappelijk werk, deed ze reeds bij hem als jongen het vaste besluit postvatten, om zijn leven aan de studie van de mens te wijden. Zijn er in het algemeen reeds weinigen, die op die leeftijd een dergelijk besluit nemen en dat volvoeren, in dit speciale geval had het in die jaren nog een heel andere betekenis dan het in onze tijd zou hebben. Nu hebben onze universiteiten hun poorten geopend voor de sociale wetenschappen, toen was daarvan nog geen sprake. De studie in de rechten, waartoe hij zich wendde, kon hem in die dagen nog slechts weinig geven van hetgeen hij zocht. Toen hij na het voltooien van deze studie trachtte in het buitenland de grote leemten

aan te vullen, gelukte dit hem slechts ten dele. Zo heeft hij tenslotte grotendeels door eigen studie zich de voorbereiding moeten verschaffen, die hij nodig had. Zoals Bonger¹⁾ ergens opmerkt, Steinmetz is als beoefenaar der sociale wetenschappen feitelijk auto-didact. Meer dan iets anders tekent dit mis-schien, hoe krachtig het verlangen in hem was om de weg te volgen, die hij zich had gekozen.

Het zou mij te ver voeren om ook zelfs in het kort aan de hand van Steinmetz' werk aan te tonen, hoe het kennen van de mens, zoals hij werkelijk is, hem steeds als doel voor ogen is blijven staan. Slechts enkele algemene opmerkingen zou ik hierover willen maken.

Typisch blijkt deze neiging uit Steinmetz' veelzijdigheid. Het was hem niet genoeg de mens van één kant te kennen; hij wilde de volle mens begrijpen. Natuurlijk was hij, evenals ieder ander, die werkelijk wetenschappelijk werk wil verrichten, gedwongen zich te specialiseren en zo is Steinmetz in de internationale wetenschappelijke wereld dan ook bekend als socioloog en vooral als ethnoloog. Geen der wetenschappen echter, die hem tot beter begrip van de mens konden brengen, is buiten zijn aandacht gevallen. Zo spreekt het haast wel vanzelf, dat hij grote belangstelling had voor de psychologie. Hij heeft op dit gebied zelfstandig werk van betekenis verricht. Hier op deze plaats moge ik de aandacht vestigen op een vriendschap en een samenwerken van lange jaren met Heymans. Een psychologische vragenlijst van enorme omvang, die helaas nooit is uitgegeven was hiervan het resultaat²⁾. Ook van de biologische kant heeft Steinmetz zijn studie-object in beschouwing genomen. Het rassenprobleem heeft hem steeds bezig gehouden; de wetenschap der eugenetiek is door hem in ons land geïntroduceerd.

De wil, de mens te zien, zoals hij werkelijk is, bracht hem in strijd met verschillende geestelijke stromingen, die hun uitgangspunt vonden in theoriën, die naar zijn mening los stonden van de realiteit. Zo heeft hij zich heftig gekant tegen het radicale feminisme, dat de reële verschillen tussen man en vrouw negeerde en ontkende. Fel heeft hij extremistische Marxisten als Mevr. Roland Holst, welke het gehele sociale leven in een formule meenden te kunnen samenpersen, be-

streden. Weinig sympathie had hij ook voor de klassieke economie, met haar abstracte uitgangspunt, de homo economicus.

Van niet minder belang dan Steinmetz' streven om de mens te leren kennen, zoals hij werkelijk is, is voor de ontwikkeling van de sociografie zijn zeer sterke overtuiging, dat de sociale wetenschappen slechts dan tot resultaten van werkelijke betekenis zullen komen, als zij zich baseren op de inductieve methode van onderzoek. Zelf heeft hij deze steeds consequent toegepast. Wie b.v. zijn grote artikel over het endokannibalisme⁴⁾ of het boek van zijn leerling Nieboer over de slavernij⁵⁾ leest, zal onder de indruk komen van het imponerende feitenmateriaal, waarop de daarin bereikte conclusies steunen. Talloos vele zijn zijn uitvallen tegen ethnologen en sociologen, die redeneren, zonder zich op de feiten te baseren, of deze slechts gebruiken om er hier en daar hun betoog mee te illustreren. Om zijn collega's ethnologen, die het met de inductie niet zo nauw namen, te dwingen dit wel te doen, is hij met een reusachtig werk begonnen: het verzamelen in tabelvorm van al het moeilijk te bereiken ethnografische materiaal. Als dit eens zou zijn verschenen, zouden ze, als ze in hun plicht te kort schoten, zich niet meer kunnen verschuilen achter het argument van de onbereikbaarheid van het materiaal. Door het hun gemakkelijk te maken wilde hij hen tot toepassing dwingen. Het werk is niet voltooid; het heeft als zoveel andere dingen in Augustus 1914 zijn eind gevonden. Maar hetgeen in manuscript gereed ligt is een machtig getuigenis van Steinmetz' verlangen om in de ethnologie de inductieve methode te doen zegevieren.

Vloeit Steinmetz' voorkeur voor de inductieve methode zeker ten dele voort uit de genoemde neiging om de mens te kennen, zoals hij werkelijk is, aan de andere kant vindt zij haar oorsprong in een bewuste wetenschappelijke overtuiging, dat zij de beste is. Dat hij haar zelf zo consequent heeft toegepast is verder te danken aan zijn streng wetenschappelijk plichtsgevoel. Had dit laatste Steinmetz ontbroken, dan zou zijn werk in dit opzicht in de ethnologie zeker niet klassiek geworden zijn. Van nature toch is Steinmetz in de eerste plaats denker en geen systematisch verzamelaar.

Dat Steinmetz een zo overtuigd voorstander van de inductieve methode is, dankt hij voor een belangrijk deel aan de invloed, die de Engelse sociale wetenschap van het eind van de 19de eeuw op hem heeft uitgeoefend. Voor de ethnologie vond hij zijn leermeester in Tylor, die voor het eerst de consequente toepassing van de inductieve methode met kracht heeft voorgestaan. Voor de sociologie dankt hij veel aan Herbert Spencer, die, evenals Steinmetz, een reuzenarbeid begon om zijn wetenschap op de basis van een grondige feitenkennis te plaatsen. Ik doel op Spencer's „Descriptive Sociologies”, geweldige verzamelingen van feitenmateriaal, die, al mogen er theoretische en praktische fouten aan kleven, in ieder geval getuigenis afleggen van zijn streven om een positieve grondslag voor zijn werk te leggen.

Steinmetz heeft de inductieve methode vervolmaakt en haar voortdurend als grondbeginsel voor alle degelijke sociale wetenschap naar voren gebracht.

De derde factor in Steinmetz' wetenschappelijk leven, die hem tot de sociografie bracht, was, zoals gezegd, zijn benoeming in 1907 tot opvolger van Prof. Kan, voor zo ver het de aardrijkskunde van de mens betrof. Zijn opdracht luidde: „politische aardrijkskunde, volkenkunde, land- en volkenkunde van de O.I. archipel”. In zijn inaugurele rede beloofde Steinmetz de „politische aardrijkskunde” niet te zullen verwaarlozen voor de volkenkunde, die hem tot op die tijd wel in hoofdzaak bezig had gehouden.

Het is niet te gewaagd te veronderstellen, dat Steinmetz op het moment, dat hij die belofte deed, zich niet geheel bewust was van haar draagwijdte. Zij zou aanleiding worden tot een felle strijd onder de Nederlandse geographen.

Steinmetz stond bij zijn ambtsaanvaarding in 1908 betrekkelijk als een vreemde tegenover de geografie. Wel had hij in Leipzig de colleges van den anthropogeograaf Ratzel gevolgd, doch deze hadden geen bijzonder grote indruk op hem gemaakt en met de grondslagen van de geografie had hij zich verder niet bezig gehouden. Nu echter moest hij zijn standpunt bepalen tegenover het enigszins wonderlijke geheel, dat in die dagen aardrijkskunde heette.

De aardrijkskunde had in de 19de eeuw een eigenaardige ontwikkeling doorgemaakt. Van oorsprong was ze enkel een verzameling van wetenswaardigheden over landen en volken. Zij beschreef ijsbergen en vulkanen, rivieren en woestijnen even goed als koophandel en staatsvorm, godsdienst en huisvesting. Ze verschaftte veel nuttige en praktische kennis, doch ze zocht niet naar oorzaak en samenhang der verschijnselen en leidde niet tot systematisch onderzoek; ze was geen wetenschap. De ongeken­de ontwikkeling van de natuurwetenschappen in de 19de eeuw bracht echter verandering. De aardrijkskunde van de aardoppervlakte en de atmosfeer, de natuurkundige aardrijkskunde, ontwikkelde zich tot een werkelijke wetenschap, of liever tot verschillende wetenschappen. De geomorphologie, de oceanografie, de klimatologie en de meteorologie werden tot zelfstandige gebieden van wetenschappelijk onderzoek, die met ere hun plaats naast de andere natuurwetenschappen innamen.

Bij deze enorme ontwikkeling van de physische geografie bleef de aardrijkskunde van de mens geheel ten achter. Zij vermocht zich niet tot zelfstandige wetenschap op te werken, bleef feitelijk in haar voorwetenschappelijke phase steken en werd steeds meer tot een onbetekenend aanhangsel van de physische geografie. Dit vond in de eerste plaats zijn oorzaak in de geringe belangstelling voor de studie der volkeren in de eerste driekwart van de 19de eeuw, terwijl verder de geringe ontwikkeling van de hulpwetenschappen een goede ontplooiing onmogelijk maakte.

Eerst in het laatste kwart van de 19de eeuw kwam hierin geleidelijk verandering; de belangstelling voor het maatschappelijk leven van de cultuurvolken nam voortdurend toe; de sociologie, de ethnologie, de anthropologie en de psychologie sloegen hun wiken uit; de uiterlijke voorwaarden voor de zelfstandige ontwikkeling van de „studie der volken in hun verscheidenheid” waren geschapen. Nochtans bleef een voor­spoedige groei van de aardrijkskunde van de mens nog achterwege. Twee factoren stonden haar ontplooiing in de weg: de school en de overheersing van de physische geografie.

De schoolgeografen, die door een lange traditie de eenheid van de schoolgeografie (en terecht) als vanzelfsprekend hadden

leren aanvaarden, wilden ten onrechte deze eenheid ook in de wetenschappelijke studie van de aardrijkskunde zien gehandhaafd. Wilde men dus van deze zijde de ontwikkeling van de aardrijkskunde van de mens als zelfstandige wetenschap niet, de overheersing van de physische geografie had er bovendien toe geleid, dat men zich de aardrijkskunde van de mens nog slechts kon denken als een aanhangsel van deze wetenschap. Men kon zich enkel een aardrijkskunde van de mens voorstellen, die haar object, de volken, bekeek van uit het physisch-geografisch oogpunt.

Zo was de situatie, toen Steinmetz als hoogleraar optrad. De grootste invloed in de nederlandse aardrijkskundige wereld hadden toen de duitse geographen Hettner en Ratzel. Hettner's uitgangspunt bij de behandeling van de geografie was het natuurlijke landschap. In dit natuurlijke landschap werden de mensen ingepast en daaruit trachtte hij het leven van de volkeren en hun onderdelen te verklaren. Principieel was bij Hettner dus de geografie van de mens ondergeschikt en gebonden aan de physische geografie.

Ratzel, de grondlegger van de anthropogeografie, zag als doel van zijn studie het onderzoeken van de invloed, die de physisch-geografische factoren uitoefenen op het leven der volkeren. Evenals Hettner, zij het dan op een andere wijze, bezag hij de aardrijkskunde van de mens dus niet als een onafhankelijke studie, doch enkel vanuit de gezichtshoek van de natuurkundige aardrijkskunde.

Steinmetz' eerste college in de geografie van de mens was gewijd aan de behandeling van Ratzel's „Politische Geografie”. De behandeling groeide spoedig uit tot een felle kritiek op Ratzel's studierichting. Deze kritiek richtte zich èn tegen de eenzijdige behandeling èn tegen het gebrek aan kennis van het onderwerp, het leven der volkeren. Zijn conclusie luidde, dat het de taak van de geografie van de mens was om zonder enige beperking, in alle richtingen en zo goed mogelijk de volkeren en hun onderdelen te bestuderen en de waargenomen verschijnselen daarna te verklaren uit alle factoren, die daarvoor in aanmerking komen, zonder enige voorkeur voor een bepaalde factor, zij het de physisch-geografische of een andere.

Dit betekende, dat hij een geografie van de mens, een sociale geografie, wenste, geheel los van de physische geografie, beoefend door mensen, die door een speciale opleiding zo goed mogelijk voor wetenschappelijk werk in deze richting waren voorbereid. Hiermee was de basis voor de ontwikkeling van de sociografie gelegd.

Voor het eerst in 1913 in het „Archiv für Rechts- und Wirtschaftsphilosophie”, in het artikel „Die Stellung der Soziographie in der Reihe der Sozialwissenschaften” en nadien herhaaldelijk, heeft Steinmetz in geschrift de grondslagen van de sociografie geformuleerd en verdedigd.

De sociografie, zo definieert hij haar, is de studie der volkeren en van hun onderdelen in hun verscheidenheid. Onderwerp van studie voor een sociograaf kan zijn een geheel volk, doch ook een provincie, een dorp, een stad, een vereniging, een partij, een sociale klasse, een kerkgenootschap, een economische groep, kortom object van de sociografie zijn alle sociale groeperingen. Deze bestudeert ze in tegenstelling met de sociologie, *in hun verscheidenheid*, afzonderlijk. De socioloog interesseert zich niet voor de afzonderlijke sociale groepen als zodanig. Kennis van het sociale leven hiervan is voor hem slechts materiaal, waarop hij zijn algemene conclusies baseert. Voor den sociograaf is het verwerven van kennis en inzicht in het leven van de afzonderlijke groepen doel op zich zelf. De verhouding van de sociografie tot de sociologie is dezelfde als de verhouding van de speciale psychologie, de karakterkunde, tot de algemene psychologie.

Een grote taak ziet Steinmetz voor de sociografie weggelegd. Niet alleen ziet hij haar als de eindelijk tot vrije en zelfstandige wetenschap geworden aardrijkskunde van de mens. Hij ziet meer in haar. In het complex van de sociale wetenschappen zal zij een grote en eervolle plaats innemen. Zij zal voor de sociologie van de cultuurvolken worden, wat de ethnografie is voor de ethnologie. Zij zal door grondig en gefundeerd onderzoek een solide basis van feitenmateriaal verschaffen, waarop een hecht gebouw van sociologische wetenschap kan worden opgetrokken. De sociografie zal worden tot het „fieldwork” van de sociale wetenschappen. Zij zal van de beoefenaars van deze wetenschap eisen, dat zij

zich midden in het werkelijke sociale leven plaatsen, zij zal hen met de neus op de feiten drukken, zij zal hun leren zich los te maken van ziellose theoretische abstracties, zij zal hun leren zich rekenschap te geven van de mens, zoals hij werkelijk is. De beide grote idealen, die hem hebben geleid bij zijn wetenschappelijk werk, het streven naar een zo consequent mogelijk doorgevoerde inductie en het leren kennen van mens en maatschappij, zoals zij werkelijk zijn, ziet hij veel nader tot verwezenlijking komen door de ontwikkeling van deze nieuwe wetenschap, waarvoor hij heeft gewerkt en gestreden.

Zo werd dus in Steinmetz' geest de sociografie en zo heeft hij haar tegenover zijn leerlingen en naar buiten naar voren gebracht. Bij het laatste heeft hij veel bestrijding ondervonden en er is twijfel geuit aan de juistheid van de theoretische grondslagen van de sociografie. Kan de sociografie zich tegenover deze aanvallen handhaven? Is haar uitgangspunt theoretisch juist?

Gaat men na aan welke voorwaarden blijkens de praktijk een wetenschap moet voldoen, wil ze theoretisch recht van bestaan hebben, dan blijkt, dat deze worden bepaald door de wens naar een zo doelmatig mogelijk wetenschappelijke arbeid. Bij de oorspronkelijke verdeling van onze wetenschappen en bij de latere afsplitsingen heeft steeds de bedoeling voorop gestaan om door deze verdeling de voorwaarden voor een zo goed mogelijke bestudering van betreffende verschijnselen te scheppen. De wetenschappelijke efficiency eist in de eerste plaats, dat de verschillende verschijnselen, welke de betreffende wetenschap bestudeert, van soortgelijke aard zijn. Onze vraag wordt dus of de studie der verschijnselen, waar de sociografie zich mee bezig houdt, onder haar hoede zo doelmatig mogelijk plaats vindt en in het bijzonder of het door haar bestreken terrein in voldoende mate een eenheid vormt.

Het merendeel van de tegenstanders der sociografie richt zich tegen haar, als zij zich aandient als sociale geografie, als de aardrijkskunde van de mens. We kunnen dit bezwaar hier voorbijgaan. Het is dikwijls genoeg besproken en valt buiten onze beschouwing. Of de sociografie al of niet geografie is,

heeft met de vraag of haar grondslagen principieel juist zijn feitelijk niets te maken.

Een tweede groep van critici richt zich tegen de sociografie, omdat ze huns inziens te veel en te zeer uiteenlopende gebieden wil omvatten. Zou dit bezwaar juist zijn, dan zou het wel de kern van de zaak raken. Zou de aard van de verschijnselen, welke de sociografie wil bestuderen te ver uiteenlopen, dan zou dit immers inhouden, dat het onderzoek van al die verschijnselen niet op de beste wijze zou kunnen plaats vinden. Al kan hier meteen al worden opgemerkt, dat de sociografie juist is ontstaan uit het streven, om aan het aaneenbinden van heterogene verschijnselen (de physisch-geografische en de sociale) in één wetenschap een einde te maken, het kan niet worden ontkend, dat, oppervlakkig beschouwd, in deze kritiek waarheid schuilt. Inderdaad is er in de verschijnselen, die de sociografie tot haar terrein rekent — het politieke leven, het economische leven, het kerkelijk-religieus leven, het gezinsleven, de positie van de vrouw, om maar enkele voorbeelden te noemen — een grote verscheidenheid.

De kritiek vond vooral zijn oorzaak in het feit, dat Steinmetz bij verschillende gelegenheden heeft verklaard, dat hij de economische geografie en de politieke geografie, welke beide — het zij dan zonder zich los te kunnen maken van de opperheerschappij van de physische geografie — zich min of meer zelfstandig hadden gemaakt, als onderdelen van de sociografie beschouwde. Men verdacht de sociografie van annexatielust en betweterij. Ten onrechte. Als de sociografie volhoudt, dat het sociale leven van de volkeren en hun onderdelen *in zijn volle omvang* tot haar studieterrein behoort, dan is dit geen neiging om zich van eens anderen terrein meester te maken, doch dan vloeit dit voort uit de grondwet der sociale wetenschappen, die zegt, dat er *tussen alle sociale verschijnselen een eeuwigdurende en alzijdige wisselwerking bestaat*. Ze oefenen voortdurend invloed op elkaar uit; nooit is een deel van het sociale leven los te denken van het gehele complex van verschijnselen, waarin het is ingebed. De verschijnselen, waarmee de sociografie zich bezig houdt, vormen geen heterogeen samenstel, doch een onverbrekkelijk geheel. Dit houdt niet in, dat de sociografie zich verzet tegen specia-

lisatie. Integendeel. Hoe eerder de omvang en de diepte van de sociografische studie zo zal toenemen, dat specialisatie in alle richtingen gewenst en mogelijk wordt, hoe liever het haar zal zijn. Zal de sociografie haar taak ten volle vervullen, dan zal deze gespecialiseerde sociografie, deze analytische sociografie, zoals Steinmetz haar in zijn laatste geschrift over de sociografie noemt, niet mogen uitblijven. Dat b.v. de studie van het economische leven der volkeren in hun verscheidenheid reeds nu een zo grote omvang en betekenis heeft gekregen, dat deze een zodanige specialisatie nodig maakt, zal, dunkt me, niet kunnen worden ontkend. Maar de eis, die bij al deze specialisatie moet worden gesteld, is dat de specialisten zich plaatsen op de grondslag van de algemene sociografie. Zo goed als men van een specialist op medisch gebied eist, dat hij een algemeen geneeskundige vooropleiding heeft ontvangen, zo goed zal de sociografische specialist een algemeen sociografische vooropleiding moeten ontvangen. Zo zal de economisch-geograaf, om maar een voorbeeld te noemen, zijn uitgangspunt moeten vinden in de algemene sociografie. Hij zal economisch-sociograaf moeten zijn!

Naast de gespecialiseerde, de analytische sociografie zal de algemene, de synthetische sociografie steeds haar eigen taak houden en niet alleen als vooropleiding voor de specialisten. Ieder volk, iedere volksgroep heeft zijn eigen individualiteit, zijn eigen persoonlijkheid. Deze eigen individualiteit in een alzijdige beschrijving te leren kennen en begrijpen, is de bijzondere taak van de synthetische sociografie.

Mag dus m.i. worden geconcludeerd, dat de bezwaren, die tegen de grondslagen van de sociografie zijn aangevoerd, niet zijn te handhaven, ons rest nog de vraag, of de sociografie maatschappelijk voldoende gefundeerd is om als zelfstandige wetenschap bestaansrecht te hebben.

De waarde die de wetenschap heeft voor de maatschappij laat zich onderscheiden in een geestelijke en een practische waarde.

De geestelijke waarde van een wetenschap vloeit voort uit: 1°. haar waarde als hulpwetenschap voor andere weten-

schappen; 2°. haar waarde als grondslag voor het onderwijs op de scholen; 3°. haar waarde voor de bevrediging van de in de maatschappij gevoelde behoefte aan kennis en inzicht op het door haar bestreken terrein.

Hulpwetenschap wil de sociografie in de eerste plaats zijn voor de sociologie. Of in dit opzicht de ideale toestand, die Steinmetz zich voorstelde, n.l. een sociologie rustende op de sociografie, zal worden bereikt, kan nu nog niet worden beoordeeld. Daartoe zal in de eerste plaats nodig zijn, dat de sociografie ook in het buitenland zich volledig ontwikkelt, terwijl het dan verder nog van de sociologie afhangt, of zij de sociografie als een van haar belangrijkste hulpwetenschappen wil aanvaarden. Het verst in deze richting is waarschijnlijk de sociologie in Amerika. Daar heeft zich, zij het dan in een enigszins andere vorm, een uitgebreide sociografische studie ontwikkeld, die op de sociale wetenschappen in hun geheel een belangrijke invloed uitoefent.

In het algemeen kunnen echter over verhouding sociologie-sociografie, zoals deze op den duur zal worden, nog slechts veronderstellingen worden uitgesproken. Niet alleen de sociografie, doch ook de sociologie is nog jong en de opvattingen over haar taak en betekenis lopen nog zozeer uiteen, dat het nu nog niet is te zeggen, hoe zij in de toekomst zal worden beoefend.

Behalve voor de sociologie kan de sociografie voor verschillende andere wetenschappen belangrijke waarde hebben als hulpwetenschap. Het zou mij te ver voeren hierop in te gaan, hoewel het op het ogenblik b.v. verleidelijk zou zijn om te wijzen op de betekenis van de sociografie voor verschillende delen van de rechtswetenschappen, terwijl het ook de moeite zou lonen de betekenis van de sociografie voor economie, de geschiedenis, de psychologie en de taalwetenschappen na te gaan. Ik moge volstaan met de — het zij dan enigszins apodictische verklaring —, dat de sociografie niet alleen voor de sociologie, doch ook voor verschillende andere wetenschappen van belangrijke betekenis kan zijn.

Moet de sociografie op verschillende gebied nog volstaan met te zeggen wat ze zou willen doen, op gebied van het

onderwijs kan ze reeds met trots tonen, wat ze heeft gedaan. Steinmetz' werk is aanvankelijk voor het grootste deel aan het onderwijs ten goede gekomen. Vóór de wijziging van het academisch statuut in 1920 waren het vrijwel uitsluitend toekomstige leraren bij het middelbaar onderwijs, die zijn colleges volgden en ook nadat de universitaire studie in de sociografie mogelijk was geworden, zagen aanvankelijk de meesten in het leraarsambt hun voorland. Eerst in de latere jaren is daarin een grote verandering gekomen. Hun groeiend aantal en de ongunst der tijden dwong hen zich een weg te banen naar allerlei particuliere en overheidsbetrekkingen, waarvoor hun studie een goede voorbereiding kon worden geacht.

De invloed, die de studie in de sociografie op het onderwijs in de Aardrijkskunde heeft uitgeoefend, is groot en heilzaam geweest. Wie zich daarvan wil overtuigen, leze slechts wat een bij uitstek tot oordelen bevoegd persoon als de vroegere inspecteur van het gymnasiaal en middelbaar onderwijs, de heer G. Bolkestein, daarover bij verschillende gelegenheden heeft geschreven. Dat in het middelbaar onderwijs het vak aardrijkskunde een zo geheel andere plaats en betekenis heeft gekregen — al blijft er nog veel te wensen over — is in de eerste plaats te danken aan de zoveel ruimere en frissere kijk, welke de aanstaande leraren door de studie van de sociografie op de aardrijkskunde van de mens hebben gekregen. Zeker mag — althans in Nederland — de betekenis van de sociografie voor het onderwijs dan ook gelden als een der belangrijkste pijlers, waarop haar maatschappelijke waarde steunt.

Doorslaggevend voor de maatschappelijke betekenis van verschillende wetenschappen is de bevrediging, die zij geven aan een in de samenleving gevoelde behoefte aan kennis van en inzicht in de door haar bestudeerde verschijnselen. Een typisch voorbeeld van een wetenschap, die zich sinds de grijze oudheid wist gedragen door de algemene belangstelling, is de geschiedenis.

Veel jonger dan de belangstelling voor de geschiedenis is die voor de sociale wetenschappen. Zoals ik reeds opmerkte, is deze feitelijk pas in het laatste kwart van de 19de eeuw

ontstaan. Sinds die tijd echter is deze belangstelling voortdurend en snel gegroeid en vandaag aan den dag is er nauwelijks één terrein van menselijk weten te noemen, waarvoor men zich meer algemeen interesseert. Deze belangstelling richt zich ten dele op een algemeen en theoretisch begrip van de maatschappelijke verschijnselen, dus op de sociologie, doch daarnaast vooral op kennis en begrip van het sociale leven van de afzonderlijke volkeren en hun onderdelen, dus op de verschijnselen, die de sociografie onderzoekt. Is de sociografie, zoals ze zich in ons land heeft ontwikkeld, in staat om deze belangstelling te bevredigen? Me dunkt, dat hieraan niet meer behoeft te worden getwijfeld. De omvang van hetgeen in Nederland aan sociografische lectuur is gepubliceerd is nog te gering om de aandacht van allen, die daarvoor in aanmerking komen, op deze wetenschap te richten. Doch van degenen, die wel met de sociografie in aanraking zijn gekomen, heeft ze een grote en verblijdende belangstelling ondervonden. De meeste sociografische studies zijn tot nu toe in de vorm van dissertaties verschenen en ik geloof me niet aan ongerechtvaardigde vaktrots te buiten te gaan als ik zeg, dat deze behoren tot de meest gelezen proefschriften, die in ons land zijn gepubliceerd⁶⁾). Ten dele is dit te danken aan het feit, dat de resultaten van sociografisch onderzoek, evenals die van de geschiedenis, voor een groot deel voor belangstellende en ontwikkelde leken direct — dus zonder de tussentrap van popularisering — toegankelijk zijn. In de eerste plaats is dit echter toe te schrijven aan het feit, dat de sociografie op de juiste wijze voorziet in een bestaande geestelijke behoefte. Het is voor den sociograaf een vreugde dit te mogen vaststellen, daar dit hem de zekerheid geeft door zijn arbeid mee te werken aan de hoogste taak van de wetenschap: ontwikkeling en cultuurverrijking voor een zo groot mogelijk aantal medemenssen.

Kan de sociografie dus een zeer belangrijke geestelijke taak vervullen, de praktische taak, die zij voor zich ziet, de taak om door haar studie de grondslag te leggen voor ingrijpen, voor het bereiken van praktische resultaten, is nauwelijks minder gewichtig.

Reeds in 1913 wees Steinmetz op de grote betekenis, die de sociografie kan hebben voor de leiders van het staatskundige en economische leven. Zij komen dag aan dag met het concrete sociale leven, met de volkeren en hun onderdelen in hun verscheidenheid, in aanraking. Bij al hun werkzaamheden, hun plannen, beslissingen en de uitvoering van genomen maatregelen, moeten zij hiermee voortdurend rekening houden. Hij wijst er dan reeds op, hoeveel beter het zou zijn, als zij inplaats van te steunen op het gebrekkige surrogaat van het intuïtief aanvoelen, hun basis zouden kunnen vinden in het werk van vaksociografen.

Weinig heeft Steinmetz toen echter kunnen denken, dat er zo spoedig een tijd zou komen, waarin een grondige en objectieve studie van de maatschappelijke verschijnselen voor de vervulling van de staatstaak zozeer noodzakelijk zou zijn als ze nu is. Al hadden in 1913 de liberale opvattingen over de verhouding van staat en maatschappij reeds belangrijk aan invloed ingeboet, het liet zich toen nog niet vermoeden, dat een twintigtal jaren later staatsingrijpen op schier ieder terrein van het sociaal-economisch leven vrijwel als een normaal verschijnsel zou worden aanvaard.

Ontzaglijk diep grijpt de staat reeds in een ieders leven in en we weten allen, dat het eind er nog lang niet is. Het economisch leven wordt steeds meer afhankelijk van de door de staat genomen maatregelen, welke ook buiten het zuiver economisch terrein invloeden uitoefenen, die we nog niet eens kunnen overzien. Het aantal wetten, dat de positie van de arbeider aan vaste regels bindt en zijn verhouding tot de ondernemer bepaalt, groeit voortdurend. De schrikbarende werkloosheid maakt een groot deel van onze bevolking volkomen van de staat afhankelijk en dwingt deze tot maatregelen, die men tien jaar geleden als onmogelijk zou hebben aangeduid. De dreiging, die de jeugdwerkloosheid voor de toekomst van ons volk inhoudt, doet iedere dag het aantal tegenstanders van een door de staat opgelegde arbeidsdienstplicht verminderen, terwijl door de uitbreiding van de militaire dienstplicht reeds de invloed van de staat op ontwikkeling van onze jeugd zo sterk is toegenomen. Ontwerpen liggen gereed voor wetten, die op het meest intieme deel van de

menselijke samenleving, het gezin, een directe invloed willen uitoefenen. Telkens wordt van de staat een verder ingrijpen verlangd, telkens gaat deze uit zich zelf verder.

Over het al of niet wenselijk zijn van het ingrijpen van de staat en de lagere overheidsorganen in het sociaal-economische leven lopen de meningen sterk uiteen. Waar men het echter over eens kon zijn is, dat wanneer wordt ingegrepen men mag en moet eisen is, dat dit ingrijpen zo juist mogelijk geschiedt, dat het zoveel mogelijk nut en zo weinig mogelijk schade meebrengt. De eerste voorwaarde hiervoor is een zo grondig mogelijke kennis van het sociaal-economische leven van ons volk in al zijn geledingen. Vóór dat men geneesmiddelen en vooral gevaarlijke geneesmiddelen toedient, moet men de patiënt grondig kennen en een goede diagnose hebben gesteld.

Is nu in ons land voldoende kennis en inzicht in het sociaal-economische leven van ons volk aanwezig om met een gerust hart al deze zo verstrekkende besluiten te nemen en ze uit te voeren? Het zou onverantwoordelijk zelfbedrog zijn om deze vraag bevestigend te beantwoorden. Zonder ook maar één ogenblik uit het oog te verliezen, hoeveel goed en belangrijk werk door allerlei instanties wordt verricht, moet worden geconstateerd, dat dagelijks wordt ingegrepen, zonder dat men volledig over de kennis beschikt, die voor dit ingrijpen noodzakelijk is. Een verbijsterend aantal vragen doen zich iedere dag aan alle overheidsinstanties voor, waarop men niet of slechts ten dele antwoord geven kan.

Het is een onafwendbare noodzaak, dat de overheid er toe overgaat om een nog veel bredere grondslag van onderzoek te leggen voor de door haar te nemen maatregelen op sociaal en economisch gebied.

Ik behoef U nauwelijks te zeggen, dat ik hier in de eerste plaats een taak zie weggelegd voor de sociografen. Zij zijn immers de enigen, die door hun opleiding geheel zijn ingesteld en voorbereid op een alzijdige, objectieve en grondige studie van het concrete sociale leven in al zijn schakeringen.

Bij de overheid groeit de overtuiging, dat zij deze richting uit moet. De behoefte aan meer en beter inzicht in het sociale leven van ons volk wordt steeds meer gevoeld en de pogingen

om in deze behoefte te voorzien, nemen toe. Steeds meer sociografisch onderzoek — al draagt het niet steeds die naam — wordt gedaan. Wij zijn echter nog in de verste verte niet waar we zijn moeten. Nu moet het onderzoek meestal nog worden gedaan door ambtenaren, die overbezet zijn met ander werk en die vaak de voorbereiding en de instelling voor deze arbeid missen. Wat er aan goed werk gedaan wordt, is fragmentarisch en ongecoördineerd. Een systematische opzet ontbreekt. Het is hoog nodig, dat er een centraal sociaal-economisch studiebureau wordt ingesteld, met regionale vertakkingen in alle delen van het land, dat geen andere taak zal hebben dan een zo goed mogelijke sociaal-economische studie van heel ons volk.

De overheid heeft een geweldige taak op zich genomen en iedere dag wordt deze taak zwaarder. Zonder studie, studie en nog eens studie zal het haar onmogelijk zijn deze goed te vervullen. Het is de sociografie, welke in de eerste plaats geroepen is om haar hulp te verlenen. Er ligt hier voor de sociografen een mooi en waarachtig nationaal werk.

Aan het eind gekomen van deze uiteenzetting, zij het mij in de eerste plaats vergund mijn dank te betuigen aan Zijne Excellentie, den Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, die mij heeft toegelaten als privaat-docent in de sociografie aan deze universiteit.

Mijne Heren Curatoren van deze Universiteit,

Het is voor mij een grote eer en een vreugde, een — het zij dan bescheiden — aandeel te mogen hebben in de werkzaamheden van Uw universiteit en ik dank U ten zeerste voor Uw advies, dat mij de weg daartoe heeft geopend. Ik hoop het vertrouwen, dat U in mij heeft gesteld, waardig te zijn.

Mijne Heren Hoogleraren van de Faculteit der Rechtsgeleerdheid,

Niet slechts de universiteit, waaraan ik studeerde, doch ook de faculteit, waarin ik mijn opleiding genoot, was een

andere dan de Uwe. Ik zie mij geplaatst in een geheel nieuwe omgeving en Uw hulp en steun heb ik dus wel zeer nodig. Het vertrouwen, dat deze mij niet zullen worden onthouden, zal mij mijn werk vergemakkelijken.

Mijne Heren Hoogleraren van de Faculteit der Letteren en Wijsbegeerte,

Vele banden verbinden de sociografie met de door U gedoeerde wetenschappen en ik hoop dan ook van tijd tot tijd een beroep op Uw medewerking te mogen doen.

Mijne Heren Bestuursleden van het Sociologisch Instituut,

Gij hebt het initiatief genomen en de mogelijkheid geschapen om de sociografie onder de aan deze universiteit gedoeerde wetenschappen te doen opnemen. Allen, die de sociografie een goed hart toe dragen, zullen U hiervoor ten zeerste erkentelijk zijn. Dat gij mij een deel van de door Uw instituut te verrichten arbeid hebt willen opdragen, stemt mij dankbaar.

Hooggeleerde Steinmetz,

Het vervult mij met innige vreugde en grote dankbaarheid U hier aanwezig te zien. Een betere belofte dan te zullen trachten in Uw geest te werken, kan ik bij het aanvaarden van mijn werkzaamheden niet afleggen.

Dames en Heren Studenten,

Voor velen Uwer zal de sociografie nieuw, ja onbekend zijn. Ik hoop, dat U dit niet af zal schrikken. Als gij met haar kennis hebt gemaakt, zult gij spoedig bemerken, dat de problemen, waarmee zij zich bezighoudt, U niet vreemd zijn. Het zijn de problemen, waarmee ieder onzer dag aan dag in aanraking komt, de problemen, waarvoor iedereen zich ziet geplaatst, die niet onverschillig staat tegenover hetgeen in de samenleving om hem heen geschiedt.

De overtuiging, dat de sociografie U niet slechts van groot nut kan zijn voor Uw wetenschappelijke vorming, doch dat zij U kan helpen bij het zoeken van een gefundeerd en ver-

antwoord standpunt tegenover de vragen van onze tijd, geeft mij de hoop, dat zij U, ook zonder dat daartoe voor U een verplichting bestaat, tot zich zal weten te trekken.

De sociografie is geplaatst binnen het kader van de Faculteit der Rechtsgeleerdheid, doch ik hoop, dat ook in andere faculteiten belangstellenden zullen worden gevonden. Ik denk hierbij o.a. aan verschillende groepen van studenten in de Faculteit der Letteren en Wijsbegeerte, wier studie met de kennismaking met de wetenschap van het sociale leven van de volkeren en hunner onderdelen ten zeerste zou zijn gebaat.

Vooral denk ik echter ook aan de studenten in de theologie. Het wil mij voorkomen, dat deze in verband met hun toekomstig ambt een zo goed mogelijke studie dienen te maken van de sociale verschijnselen. Vele moeilijkheden en dikwijls tragische conflicten, waarvoor jonge predikanten zich ondanks hun goede wil en hun liefde voor hun ambt zien geplaatst, komen, dunkt me, voort uit een onvoldoend inzicht in de sociale verhoudingen in hun gemeente.

Ik wil tenslotte eindigen met de hoop uit te spreken, dat ook buiten de universitaire kring belangstelling aanwezig zal blijken voor het onderwijs in de sociografie. De sociografie immers is geen wetenschap, die zich er toe kan bepalen om binnen de muren van de universiteit te werken. Zij is de wetenschap van de tastbare maatschappelijke werkelijkheid, die we om ons heen zien. Zij raakt dus iedereen.

AANTEKENINGEN.

- 1) W. A. Bongers, De plaats van Steinmetz in de geschiedenis der maatschappelijke wetenschappen in Nederland, Mensch en Maatschappij, Jaarg. 1933, blz. 6.
- 2) Kritiek op de proletarische moraal van Mevrouw Roland Holst, 1906, blz. 67.
- 3) Men zie over deze samenwerking en het ontstaan en het lot van deze psychologische vragenlijst, Steinmetz, Gesammelte kleinere Schriften zur Ethnologie und Soziologie, deel III, blz. 477 e.v.
- 4) „Endokannibalismus”, herdrukt in „Gesammelte kleinere Schriften”, deel I, blz. 132 e.v.
- 5) Dr. H. J. Nieboer, Slavery, as an industrial system, second edition, 1910.
- 6) De onderstaande proefschriften werden door sociografen aan de Amsterdamse universiteit verdedigd:
 - H. N. ter Veen, De Haarlemmermeer als kolonisatiegebied, 1925.
 - J. van Hinte, Nederlanders in Amerika, 1928, 2 delen.
 - A. Blonk, Fabrieken en mensen (Een sociografie van Enschede), 1929.
 - H. G. W. van der Wielen, Een Friesche landbouw-veenkolonie (Bevolkingsstudies van de gemeente Opsterland), 1930.
 - L. P. van der Does, Christian Science als sociaal verschijnsel, 1932.
 - D. Regeling, De stad der tegenstellingen (Wageningen), 1933.
 - A. A. A. Verbraeck, Het Westland, 1933.
 - L. T. D. A. Venema, De Hooge Veluwe, 1933.
 - T. van der Zee, De Friesche boerencoöperaties in maatschappelijk verband. 1933.
 - J. P. Kruijt, De onkerkelijkheid in Nederland, 1933.
 - A. N. J. den Hollander, De landelijke arme blanken in het Zuiden der Vereenigde Staten, 1933.
 - W. E. Noordman, Turkije, de economische geest voor en na de omwenteling, 1933.
 - B. G. L. M. Tossieram, Het melkwinningengebied van Amsterdam, 1936.

H. Heertje, De diamantbewerkers van Amsterdam, 1936.
E. van Hinte, Sociale en economische geografie van Harlingen, 1936.
J. Winsemius, Nieuw-Guinee als kolonisatiegebied voor Europeanen en van Indo-Europeanen, 1936.
E. W. Hofstee, Het Oldambt, deel I, 1937.

Behalve bovengenoemde proefschriften verschenen nog verschillende andere studies, enkele als afzonderlijke publicaties, andere als tijdschriftartikels, vooral in „Mensch en Maatschappij”. Verscheidene economisch-sociografische studies werden als proefschrift en in andere vorm gepubliceerd door leerlingen van de Economische Faculteit der universiteit van Amsterdam. Vele dissertaties en andere studies van aan de Utrechtse universiteit afgestudeerde sociaal-geografen zijn, hoewel ze op andere theoretische grondslagen zijn opgebouwd, uit sociografisch oogpunt zeer belangwekkend.